

Ridderorden en hun sporen langs de Camino Frances

Intro

De geschiedenis van de ridderorden heeft iets magisch, ze spreekt tot de verbeelding. Is dat vanwege hun verrassende opkomst en nog al dramatische ondergang? Of vanwege hun dubbele taak: een religieus-maatschappelijke én een militaire? In Spanje kreeg die dubbele taak een bijzonder karakter vanwege de reconquista, de verovering van het Spaanse land op de moren. Ridderorden speelden in die strijd een voorname rol. Maar ook waren ze nauw betrokken bij de opvang en verzorging van de pelgrims. Wat is er van hun rol heden ten dage nog te zien?

Net buiten de gangbare Camino Frances, iets ten noorden van Puente la Reina, ligt het kerkje Eunate, stil in het landschap verscholen en bekend van mooie plaatjes, ook al zullen vele pelgrims de kleine omweg erheen niet gemaakt hebben. Óp de camino, verder naar het westen, in Torres del Rio, ligt de kleine, poligonale Santo Sepulcro, de heilige grafkerk. Veel verder naar het westen, in Villarcázar de Sirga, eenzaam dorp op de meseta, staat de Iglesia Santa Maria. Dan is er nog Ponferrada, met een indrukwekkend kasteel midden in de stad. Deze vier bouwwerken – hoe verschillend ook – verhalen van de bloeiende geschiedenis van de ridderorden: kloosterlingen, veelal vanuit de cisterciënzer traditie, die zich ook een militaire taak aanmaten. Langs de Camino Frances en ook elders in het Iberische schiereiland zijn ze de stille getuigenissen van een rijk verleden.

Ridderorden danken hun ontstaan aan de verovering van Jeruzalem ten tijde van de eerste kruistocht. Hun geschiedenis heeft iets magisch. De late middeleeuwen, van de 12^e t/m de 15^e eeuw, is hun glorietijd. Na 1500 was het echter snel met hen gedaan.

Opkomst, bloei en verval.

De eerste kruistocht en de verovering van Jeruzalem is goed gedocumenteerd: 15 juli 1099. Terwijl na de verovering de meeste kruisvaarders huiswaarts keerden, bleef een klein contingent achter. Hun doel was de verdediging van de stad en bescherming van de pelgrims. Ze noemden zich de hospitaalridders van Sint Jan, later ook wel de Johannieten genoemd. Enkele jaren daarna stichtte Hugo de Payens met hetzelfde doel de Orde van de Arme Ridders van Christus. Ze waren gehuisvest in de tempelgebouwen en werden daarom wel de Tempeliers genoemd. Men nam de kloosterregel over van de kanunniken van de heilige grafkerk. Later, onder invloed van Bernardus van Clairvaux, volgde men de regel van Benedictus. Het betekende dat de ridders de drie klooster-geloften aflegde: de gelofte van kuisheid, de gelofte van gehoorzaamheid en de gelofte van armoede. Die armoede gold primair de monnik zelf, niet het klooster. Paus Innocentius II stelde met zijn bul 'Omne datum optimum' in 1139 de ridderorden rechtstreeks onder zijn gezag en gaf hen belangrijke privileges, waaronder belastingvrijheid. Die privileges vormden de basis voor macht en rijkdom van de ridderorden. Rijkdom vooral vanwege hun bezittingen: grote kloostercomplexen, landerijen en commanderijen, én vanwege hun kennis van de handelsroutes tussen Europa en het Heilige land en de daarop gebaseerde handelscontacten. Macht vanwege hun financiële vermogens: ridderorden gingen fungeren als bankiers voor koningshuizen. Die rijkdom en macht wekte jaloezie en werd als bedreigend ervaren. Het vormde volgens historici één van de belangrijkste redenen voor Philips IV, bijgenaamd de Schone, koning van Frankrijk, de orde in 1314 te verbieden en Jacobus de Molay, de toenmalige grootmeester, en Godfried van Charney, commandeur, tot de brandstapel te veroordelen. De paus, in Avignon gezeten en sterk onder de invloed van het Franse koningshuis, heulde mee in het kamp. Beroemd zijn de De Molay's laatste woorden voor hij op de brandstapel werd gezet: hij benadrukte nogmaals zijn onschuld en voorspelde dat paus en koning zich binnen het jaar voor Gods

tribunaal zouden moeten verantwoorden. Beiden stierven inderdaad binnen het jaar. In het Vaticaan archief kwam in 2001 bij toeval een document boven tafel over de achtergronden van de veroordeling van De Molay. Uit het document dat verkeerd opgeborgen was geweest, bleek dat de paus in 1314 de Tempeliers niet van ketterij had beschuldigd en hen zelf absolutie had geschonken – aanleiding voor het Vaticaan om in 2007 de Orde publiekelijk niet langer als ketter te bestempelen.

Na de dood van De Molay werden de bezittingen van de Tempeliers verbeurd verklaard. Ze vervielen vervolgens deels aan de Hospitaalridders. In Spanje, waar ondertussen naar het model van de Tempeliers en de Hospitaalridders ook andere ridderorden waren ontstaan, gingen leden van de Tempeliers en hun bezittingen ook wel naar die nieuwe orden.

De Spaanse Ridderorden

Spanje had sinds het begin van de achtste eeuw grotendeels onder moorse invloed gestaan. In de loop van de elfde eeuw nam echter de *reconquista*, de herovering van het land op de moren door de christenen in het uiterste noorden, vaste vormen aan. De herovering van Toledo, de oude hoofdstad van Spanje, in 1085, werd als een belangrijk wapenfeit gezien. Ook het succes van de eerste kruistocht was de christelijke vorsten in het noorden van Spanje niet ontgaan: het sterkte hen de strijd tegen de moren in eigen land voort te zetten. Onderwijl inspireerden de idealen van de Tempeliers en de Hospitaalridders Spaanse kloosterlingen, veelal van de cisterciënzer traditie. Het leidde tot het stichten van Spaanse ridderorden, óók met een dubbele doelstelling: de strijd tegen de moren én de opvang en bescherming van de pelgrims. Voor dat laatste vormde de pelgrimsroute naar Santiago een mooie en belangrijke aanleiding. Er ontstonden een viertal Spaanse orden.

- De Orde van Calatrava, in 1158 gesticht vanuit de cisterciënzer orde: monniken die ervoor kozen te vechten tegen de islam en ridder te worden.

Uiteraard met medeweten en goedkeuring van de koning die de Orde met land en goederen bedeelde. De Orde ontleende haar naam aan het kasteel Calatrava, in het zuiden van Castilië la Mancha, in het toenmalige grensgebied tussen christenen en Moren. De monniken/ridders verbleven daar ook daadwerkelijk.

- De Orde van Alcántara werd eveneens gesticht vanuit cisterciënzer abdijen en genoemd naar de stad Alcántara, in het uiterste westen van Extremadura.
- De Orde van Santiago, in 1170 gesticht (1290 Portugese afdeling), koos voor de kloosterregel van Augustinus. De Orde was, met Jacobus als patroon, primair bedoeld ter bescherming van de pelgrims naar Santiago. De ridders speelden een belangrijke rol bij de slag Las Navas de Tolosa in 1212 tegen de moren. Hun hoofdkwartier lag in Uclés, in midden Spanje. Anders dan bij de andere Orden legden de ridders van Santiago niet de gelofte van kuisheid af; zij konden dus in het huwelijk treden. De dubbelfunctie van de Orde van Santiago herkennen we ook in hun logo: het kruis/zwaard van Santiago.
- De Orde van Onze Lieve Vrouw van Montesa, door Jacobus II, koning van Aragon in 1319 ingesteld, was vooral bedoeld om de rol en de goederen van de Tempeliers (die in Frankrijk verboden waren) over te nemen. De Orde van Montesa is anders dan de andere militaire Orden, beperkt tot het oude koninkrijk Aragon.

Alle vier de Orden speelden een rol in de reconquista evenals in de herbevolking en exploitatie van de vrijgekomen gronden, waarmee de koning hen na een verovering veelal bedeelde. Veel burchten van deze ordes vinden we dan ook in midden Spanje: in Castilië en in Extremadura; de Orden verkregen daar grote lappen grond en werden in de loop der tijd steeds machtiger. Ze kregen veel schenkingen en hieven tol- en belastinggelden, maar waren zelf vrijgesteld van het betalen ervan. De Orden waren veelal lid van de Mesta, de machtige schapengilde, wier herders en kuddes het recht hadden van ‘overpad’, zeer ten

nadele van een voorspoedige ontwikkeling van de landbouw. Met het afnemende belang van de reconquista, na de val van Granada (1492), verloren de Orden veel van hun betekenis. Hun politieke macht bleef echter groot en gaf voortdurend aanleiding tot intriges en machtspeletjes. In 1499 besloten de Reyes Catolicos, Isabella en Ferdinand, een greep naar de macht te doen: Ferdinand werd de nieuwe grootmeester van de Orde van Santiago. Hun kleinzoon Karel V wist via zijn vroegere leermeester, de Nederlandse paus Adrianus VI, het grootmeesterschap van de vier militaire Orden definitief aan de Spaanse kroon te verbinden. Sindsdien fungeren enkele Orden nog als Orde van verdiensten en/of zijn gedegradeerd tot een gezelschap Spaanse katholieke edelen onder bescherming van de Spaanse kroon.

Sporen langs de Camino

De erfenis van de Orden vinden we in zichtbare en minder zichtbare sporen langs en omheen de camino: (ruines van) kloostercomplexen, kerken en kastelen. We noemden al Eunate, Torres del Rio, Villalcázar en Ponferrada. Meer sporen zijn te vinden in Carion de los Condes, Terradillos de Templarios, Rabanal de Camino en in Villafranca de Montes de Oca.¹ In de overblijfselen herkennen we de dubbelfunctie van de Orden. Het contemplatieve en charitatieve karakter zien we in (wat over is van) kerken, kloosters en opvangvoorzieningen zoals in Eunate en Torres del Rio. Het offensieve karakter herkennen we in verdedigingswerken en kastelen, zoals in Ponferrada. Torres del Rio en Eunate verwijzen met hun kerkjes waarschijnlijk naar een kloosterkerk, begraafplaats of opvangvoorziening. Kenmerkend voor die kerkjes is hun zogenaamde centraalbouw – een vorm die associaties oproept met de Anastasis Rotunda, de heilige grafkerk in Jeruzalem, niet ongewoon voor

¹ De parochiekerk Santa Maria in Rabanal del Camino is bijvoorbeeld van oorsprong een Tempelierskerk.

ridderorden die daarmee verwijzen naar hun oorsprong, de verovering van Jeruzalem.²

Hoewel de Orden nog steeds bestaan, timmeren ze niet aan de weg. In Spanje betreft het vooral een elitair gezelschap onder voorzitterschap van koning Juan Carlos. In Nederland koesteren de Orden in stilte hun idealistische grondslag, waaronder nog immer de opvang van pelgrims trots deel van uit maakt.

Literatuur:

Andriessen, Thomas C.T.M. De Tempeliers. Essay onderzoekswerkgroep Pelgrimage in de vroege middeleeuwen. KHI vd UvA, studiejaar 2011-2012

Aué, Michele. Los Templarios. MSM. Vic-en-Bigorre Cedex (Francia), 2003

Jimero Jurío, José María. *Eunate. Hito jacobeo singular*. Colección Panorama, número 26. Gobierno Navarra, Pamplona, 2003

Barre, Xavier. *Compostelle, le grand chemin* (pag. 20 over Ponferrada: 1178 had Ferdinand II koning van Leon en Asturie de Tempeliers uitgenodigd – kan in kadertje bij foto).

Canagueral, Alberto en Frederico Puigdevall. *Rutas por la Espana de los Templarios*. El Pais Aguilar. Madrid, 2005

Hopkins, Marilyn. *De Tempeliers. Hun geschiedenis en mystieke verbanden*. Kerkdriel, 2008

Tolman, Rolf. *Romaanse Kunst. Architectuur, Beeldhouwkunst, Schilderkunst*. Tandem Verlag GmbH, 2007

² Tolman. Pag. 2009-2010.

Villalcázar de Sirga

De kerk, wier stichting onbekend is, wordt al bezongen in de Cantigas de Santa Maria van koning Alphonso X, El Sabio (de Wijze)(1259-1279). Diens broer ligt in de kerk begraven. Villalcázar behoorde tot de eerste 'encomienda' (landgoed met recht van belastingheffing) van de Tempeliers ten noorden van de Duero.

Ponferrada

Ponferrada was eveneens een 'encomienda', één van de drie die de Orde bezat langs de Camino (de derde ligt bij Lugo, langs de noordelijke pelgrimsroute). Het kasteel kwam in 1178 in het bezit van de Tempeliers, maar ze moesten het op last van Fernando III in 1308 weer verlaten. In de gevelsteen boven de toegangspoort is nog het Tau-teken van de Tempeliers te zien.

Torres del Rio

De Santo Sepulcro is een voorbeeld van de zogenaamde centraal bouw: een achthoekige opbouw (i.t.t. de traditionele kruisvorm). Naar alle waarschijnlijkheid is de kerk in de dertiende eeuw gebouwd door Tempeliers. De kerk roept sterke associaties op met de Heilige Grafkerk in Jeruzalem. De koepel heeft invloeden ondergaan van de moorse bouwkunst in zuid Spanje: er is een sterke gelijkenis met de bouw van de mirab (gebedsnis) in de moskee van Cordoba.

Eunate:

De Iglesia de Santa Maria de Eunate heeft eveneens een achthoekig grondplan met kleine zeshoekige koorafsluiting. De plattegrond lijkt evenals de kerk in Torres del Rio geïnspireerd op de heilige grafkerk in Jeruzalem. Bouwsporen wijzen op de bouw eind 12^e eeuw. In de bouw zijn moorse invloeden herkenbaar. De precieze oorsprong is raadselachtig. Waarschijnlijk maakte het kerkje deel

uit van een kloostercomplex; men heeft graven gevonden. Tegenwoordig wordt vrij algemeen aangenomen dat kerkje behoorde het tot de Orde van de Tempeliers dan wel tot de Orde van San Juan. De naam Eunate is Baskisch voor 'honderd poorten'.



Orde van Santiago

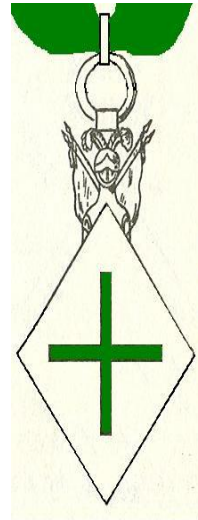


Orde van Calatrava





Orde van Montesa



Orde van Alcantara

